

ДІАЛОГ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ОРІЄНТИР ІНТЕГРАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

DIALOGUE AS A STRATEGIC GUIDELINE FOR THE INTEGRATION OF PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE

У статті на основі сучасних публікацій охарактеризовано особливості діалогу як методу інтеграції різних наукових позицій. Розглянуто важливі аспекти цієї проблеми: проаналізовано провідні принципи діалогу як світоглядної орієнтації, окреслено умови продуктивної діалогічної взаємодії різних парадигм.

У контексті чіткішого окреслення поняття діалогу як стратегічного орієнтиру інтеграції психологічного знання виокремлено й акцентовано такі ідеї:

– думки Т. Meiser щодо ризиків монопарадигмального підходу та домінування експериментальної парадигми в психології щодо необхідності діалогу, взаємовідображення теорій;

– принципи діалогізму М. Бахтіна, визначені J. Salgado, J.W. Clegg (пріоритет взаємин і ставлення суб'єктів один до одного, порівняно з об'єктами; динамізм взаємин; їх семіотична; відкритість взаємин «Я – Інший»); діалогічність – людські взаємини розглядаються як взаємини домовляння; контекстуальність – діалогічні взаємини включають соціокультурний контекст і залежать від нього);

– умови конструктивності діалогу в соціальних науках, сформульовані В. Agger;

– умови здійснення міжпарадигмального діалогу (згідно з П. Хілі);

– інтегративно-еклектичний підхід В. Янчука, що передбачає багатоплощинний, полілінійний, різновекторний аналіз множинності, діалогічності, діатропічності досліджуваного феномена. Механізми цього аналізу є парадигмальне позиціонування; інтегративно-еклектичний діалог альтернативних традицій; критичне рефлексивне позиціонування (альтернативне коло);

– «діалогічні універсали» сучасного буття, окреслені Г.О. Баллом, визначення умов конструктивності діалогічної взаємодії, опис медіаторів, що полегшують взаємодію та розуміння учасниками іншої позиції; нарешті, «узагальнена модель наукового діалогу», зокрема системного опису не лише об'єкта, а й самої ситуації спільного пошуку знання.

Нагальним завданням нині є розроблення й удосконалення механізмів (зокрема логічного інструментарію) інтеграційного міжпарадигмального та міждисциплінарного діалогу в царині психологічного знання.

Ключові слова: психологічне знання, діалог, метод, інтеграція, наукова позиція, світогляд, парадигма.

The article, based on modern publications, describes the features of dialogue as a method of integrating different scientific positions. Important aspects of this problem are considered: the leading principles of dialogue as worldview orientation are analyzed, the conditions of productive dialogic interaction of different paradigms are outlined.

In the context of a clearer outline of the concept of dialogue as a strategic guideline for the integration of psychological knowledge, the following ideas are highlighted and emphasized:

– T. Meiser's opinions on the risks of the monoparadigmatic approach and the dominance of the experimental paradigm in psychology, on the need for dialogue, mutual reflection of theories;

– principles of dialogism M.M. Bakhtin, identified by J. Salgado, J.W. Clegg (priority of relationships and the relationship of subjects to each other compared to objects; dynamism of relationships; their semiotic mediation; openness of the relationship "I – Other person"; dialogicity – human relationships are considered as a relationship of agreement; contextuality – dialogic relationships include sociocultural context and depend on it);

– conditions for constructive dialogue in the social sciences, formulated by B. Agger;

– conditions for interparadigmatic dialogue (according to P. Healy);

– integrative-eclectic approach of V. Yanchuk, which provides a multiplanar, polylinear, multi-vector analysis of the multiplicity, dialogicity, diatropicity of the studied phenomenon. The mechanisms of this analysis are paradigmatic positioning; integrative-eclectic dialogue of alternative traditions; critical reflexive positioning (alternative circle);

– "dialogic universals" of modern life, outlined by G.O. Ball, determining the conditions for constructive dialogic interaction, description of mediators that facilitate interaction and understanding of the participants of another position; and finally, a "generalized model of scientific dialogue", in particular, a systematic description not only of the object but also of the situation of the joint search for knowledge (G.O. Ball).

The urgent task today is to develop and improve mechanisms (including logical tools) of integrative interparadigmatic and interdisciplinary dialogue in the field of psychological knowledge.

Key words: psychological knowledge, dialogue, method, integration, scientific position, worldview, paradigm.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.16.12>

Завгородня О.В.

д.психол.н., старший дослідник, провідний науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України

Копилов С.О.

к.філол.н., старший науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України

Постановка проблеми. Труднощі зіставлення та узгодження пояснювальних схем і поняттєвих систем різних наукових концепцій, які через їх відмінність часом видаються

неспільномірними під час обговорення навіть найзагальніших питань, змушують науковців усе частіше звертатися до ідеї діалогу як методу інтеграції різних підходів [4; 12; 18].

Однак важливо не лише виголосити, а й чітко окреслити ідею діалогу як стратегічного орієнтиру інтеграції наукового знання, визначити його принципові засади й форми. Це створює умови діалогу різних теорій і концепцій, їх відображення одна в одній, розкриття спільного й особливого. Щоб інтеграція не призвела до втрат істотних досягнень різних підходів, треба віднайти загальні координати, що дадуть змогу співвідносити поняттєві конструкції, використовувані різними напрямками і школами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Слушними є зауваги Т. Meiser [17] щодо потенційних утрат у зв'язку з реалізацією монопарадигмального підходу, щодо доцільності діалогу та небезпек сучасного домінування експериментальної парадигми. Визнаючи евристичну роль останньої в розширенні сфери дії досліджуваного феномена й генеруванні теоретичних моделей у психології, дослідник, проте, вважає, що фокусування лише на експерименті загрожує концентрацією на спостережуваних ефектах, заданих конструктами конкретної парадигми, і недооцінкою результатів інших підходів. Коли «дослідження вузько фокусоване на емпіричних ефектах у рамках конкретної парадигми, то й теоретичні пояснення матимуть парадигмально заданий характер» [17, с. 184]. Відтак необхідний діалог різних теорій і концепцій, а також між експериментальним і теоретичним щаблями наукової діяльності.

Постановка завдання. Мета статті – на основі сучасних публікацій охарактеризувати особливості діалогу як методу інтеграції різних наукових позицій, розглянути важливі аспекти цієї проблеми: проаналізувати провідні принципи діалогу як світоглядної орієнтації, окреслити умови продуктивної діалогічної взаємодії різних парадигм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Замість класичної логіки «або/або» актуальною стає діалогічна логіка «і/и», коли альтернативні підходи розглядаються як взаємодоповняльні [6]. Структура діалогу передбачає наявність Я та Іншого [5], які перебувають у певному соціальному середовищі, поза ним діалог неможливий. Горизонтальний діалог, що здійснюється в соціальному оточенні, сполучається з вертикальним, де Я – опосередковано або ж безпосередньо – спілкується з трансцендентним. За М. Бахтіним, діалог – не тільки шлях пізнання особистості й вираження її внутрішнього світу, настановлень та ідей, а й умова самого існування ідей. «Ідея живе не в ізольованій індивідуальній свідомості людини, залишаючись тільки в ній, вона вироджується й умирає. Ідея починає жити, тобто формуватися, розвиватися, знаходити й оновлювати своє словесне вира-

ження, породжувати нові ідеї, тільки вступаючи в істотні діалогічні відносини з іншими чужими ідеями» [5, с. 146].

Ж. Salgado та Ж. Clegg, досліджуючи концепцію діалогу М. Бахтіна, виокремлюють такі принципи діалогізму: 1) принцип пріоритету взаємин і ставлення суб'єктів один до одного порівняно з об'єктами; 2) динамізму взаємин (взаємини становлять динамічний процес, що розвивається); 3) семіотичної опосередкованості (людські взаємини опосередковані знаками); 4) відкритості (взаємини між Я та Іншим передбачають відкритість); 5) діалогічності (людські взаємини є діалогічними або взаєминами домовляння); 6) контекстуальності (діалогічні взаємини включають соціокультурний контекст і залежать від нього).

Діалогізм концептуалізує переживання досвіду діалогу, домовляння, буття-у-взаєминах-з-іншими; узгодження значень включає безліч голосів, утілених у конкретних мовах, творах, соціальних нормах, індивідуальних соціальних історіях тощо; діалогічні взаємини та соціокультурний контекст є невіддільними (пор. принципи пріоритету взаємин і контекстуальності), але не ідентичними (принцип відкритості) [9].

В. Agger вважає умовами конструктивності діалогу в соціальних науках критичне ставлення до застосованих методів дослідження, рефлексію меж їх можливостей; розгляд текстів (зокрема наукових) як риторичних, форма викладу яких має доносити певні систем значень до читачів, які мають можливість власної їх інтерпретації; ставлення до мови як конструктора моделей реальності, що передбачає вивчення особливостей формування мови, її розвитку, проявів, які виражають специфіку само- і світосприйняття суб'єкта; відмову від віри в єдино правильні, універсальні описи соціальної реальності [15]. Діалог передбачає рівні права, виключає об'єктне ставлення до «Іншого». Діалогічне пізнання «Іншого» набуває характеру події, зустрічі, обов'язково включає ціннісно-оцінний аспект [5, с. 161].

Щодо міжпарадигмального діалогу П. Хілі пропонує такі умови його здійснення: 1) інтеграційна відкритість; 2) рівноправне партнерство; 3) взаєморозуміння й потенційна здатність до навчання та змін; 4) критична інтерсуб'єктивність і відповідальність [8].

Умови такого діалогу визначає інтегративно-еклектичний підхід В. Янчука і сформована ним у подальшому масштабна метатеорія [12–14]. Підхід передбачає багатоплосковий, полілінійний, різновекторний аналіз, що створює можливість якісно нового інсайтування, акцентує множинність, діалогічність, діатропічність досліджуваного феномена. Критична рефлексія та позиціонування дають

можливість самовідсторонення. Вільне оперування різновекторним знанням сприяє подоланню парадигмальної та авторської упередженості й, отже, глибшому розумінню досліджуваного феномена, переходу на вищий рівень узагальнення.

В. Янчук пропонує такі механізми руху до глибшого розуміння досліджуваних феноменів і збагачення психологічного знання: парадигмальне позиціонування; інтегративно-еклектичний діалог альтернативних традицій; критичне рефлексивне позиціонування (альтернативне коло).

Парадигмальне позиціонування – це чітке визначення вихідних позицій дослідника, тобто онтолого-епістемологічних підстав, способу теоретизування й методу дослідження з фіксацією їх можливостей, обмежень і сфери екстраполяції результатів. Це дає змогу налагоджувати продуктивний міжпарадигмальний діалог, не доводячи «єдиновірність» та універсальність своїх концепцій. Діалог передбачає включення механізмів ідентифікації, емпатії та рефлексії як умов розуміння опонента й налагодження продуктивної взаємодії, підпорядкованої спільній меті – поглибленню уявлення про сутність досліджуваного та обговорюваного феномена, знаходженню шляхів і способів співпраці.

Згідно з підходом В. Янчука, процес знаходження узгоджених пояснень в умовах різноманіття концепцій оптимізується за умов:

- артикуляції парадигмальних координат дослідження, способу теоретичного обґрунтування, дослідницької методології й методів, зокрема визначення меж застосування результатів;
- прийняття факту існування альтернативних пояснень, прагнення ознайомитися з ними, зрозуміти їх обґрунтованість відповідними методологічними принципами;
- констатації збігів і неузгодженості різних позицій;
- рефлексивної ідентифікації з міркуваннями партнера-опонента;
- визнання взаємовпливу та взаємозумовленості всіх чинників, що впливають на функціонування досліджуваного феномена, а також на особистість дослідника;
- розкриття можливостей спільного опрацювання ідей і рішень на діалогічній основі;
- створення якнайширшої інформаційної бази теоретичної й емпіричної опрацьованості проблемної галузі в різних системах парадигмальних координат;
- творення спільного знання з урахуванням індивідуальних і культуральних відмінностей, за логікою взаємозбагачення та взаєморозвитку;
- проходження критичного рефлексивного кола альтернативного позиціонування

як умови розсування парадигмальних рамок і переходу на метатеоретичний рівень вищого порядку.

Критичне рефлексивне позиціонування через рефлексивну ідентифікацію з альтернативними позиціями дає змогу розширити бачення проблемної галузі, зафіксувати вихідні парадигмальні координати й відповідні обмеження, подолати емоційні блокування, зумовлені впливом власних дослідницьких пріоритетів, і негативні почуття щодо носіїв іншої дослідницької позиції.

Співіснування в умовах парадигмального та методологічного різноманіття вимагає налагодження міжпарадигмального діалогу, пізнання психологічних явищ через аналіз аспектів їх множинності, діалогічності, діатропічності, через супроводжуване критичною рефлексією інтегрування різних традицій, логік та інструментів,

Значний внесок у визначення принципів діалогічної взаємодії здійснено Г.О. Баллом. «Є дві стратегії подолання труднощів, що виникають: одна – удосконалення пізнавального розуму, друга – «перехід від розуму, що пізнає, до розуму взаємопорозуміння». Я, як правило, керуюся першою стратегією, але, визнаючи значущість другої, намагаюся зробити свій скромний внесок у їх діалог» [2, с. 15].

Г.О. Балл визначив «діалогічні універсалії» сучасності, необхідні умови продуктивності діалогічної взаємодії, описав медіатори взаємодії та розуміння учасниками іншої позиції, відмінної від власної. Це є суголосним «перекладацькому» повороту в сучасній соціально-гуманітарній думці. Г.О. Балл уважав, що гуманістичні принципи взаємоповаги й конструктивної діалогічної взаємодії мають поширюватися на відносини між методологічними підходами, науковими та науково-практичними напрямками (зокрема, у психології); суперечливі змісти варто діалогічно розробляти, уникаючи крайнощів догматичного монізму й еклектичного, «ледачого» плюралізму. Вельми продуктивним є сам окреслене ним настановлення на «опрацювання суперечностей» засобами як формальної, так і діалектичної логіки та описані ним засоби й конкретні зразки такого опрацювання. На думку Г.О. Балла, «монологічні» інтенції та феномени в зовнішній взаємодії та індивідуальній психіці є не менш значущими, ніж діалог; ці два аспекти буття водночас заперечують і передбачають одне одного. Загалом діалогізм не виключає «прав» монологу, він лише протидіє монологізму – ідеологічному настановленню, яке відкидає необхідність і можливість рівноправного, взаємозбагачувального спілкування осіб, суспільних груп, культур як основи їх існування й сталого розвитку.

Провідним механізмом творчості, «поєднання непокєднуваного» Г.О. Балл уважав знайдення медіаторів – опосередкувальних ланок і форм взаємодії. Такими об'єднувальними чинниками є, на його думку, зокрема, спільні цілі та цінності учасників діалогу, норми соціальної взаємодії, наукового пізнання тощо. Учасник діалогу має наполягати не на абсолютній істинності своїх ідей, а на їх необхідності для розв'язання спільної проблеми й бути готовим уточнити, розвинути, переосмислити свої позиції.

Діалогічне перетинання психології з різними культурними галузями й, отже, її збагачення новими ідеями можливе за умови їх адекватної асиміляції відповідно до специфіки предмета, принципів і методів психології. Залучати ідеї з указаних сфер культури варто з урахуванням небезпеки, з одного боку, редуціонізму, з іншого – зростання ірраціональних тенденцій.

Г.О. Балл формулює певні принципи, «діалогічні універсалії» вищезгаданої взаємодії (ретельно проаналізовані В. Рибалкою [11]). Зокрема, базовими вимогами до діалогу представників різних психологічних шкіл постають толерантність, центрування на спільних позиціях, орієнтація на розширення та ампліфікацію культурного простору дискусії, цілеспрямований пошук медіаторів як засобів забезпечення продуктивності взаємодії. Універсалії мають бути доповнені «узагальненою логічною моделлю наукового діалогу, придатною в принципі для обговорення найрізноманітніших проблем...» [3, с. 141] і покликаної забезпечити результативність наукової дискусії. Г.О. Балл виділяє три типи варіантів погодженого підсумку діалогу, з яких особливий інтерес становить третій. У разі «неможливості (принципової або притаманної певному етапові пізнання) одержати істинний системний опис досліджуваного об'єкта... («опис-1»)» актуальною стає можливість «одержання істинного системного опису-2 ситуації пошуку системного опису-1» [3, с. 143–144]. У такому випадку здійснюється вихід у площину феноменологічної та методологічної рефлексії самої ситуації пошуку, її системний опис, характеристика різних точок зору на досліджуваний об'єкт. Представлення власне пошуку істини в діалогічному форматі здатне віддзеркалити певний поступ у її осягненні. Утім можна припустити, що постійне цілісне рефлексивне відображення в свідомості науковців і в продуктах їхньої діяльності самого процесу пізнання як зовнішнього та внутрішнього діалогу, спору є неодмінною умовою й компонентом будь-якої сучасної наукової діяльності.

Висновки з проведеного дослідження. Співіснування в умовах парадигмального та методологічного різноманіття вимагає

налагодження діалогу, спрямованого на взаєморозуміння й пошук додаткових ресурсів для пізнання психологічних явищ. Діалог передбачає рівні права учасників, їх готовність до саморозкриття. Творення взаємоприйнятеного консенсусного пояснення досліджуваних явищ вимагає вироблення шляхів і засобів налагодження продуктивного міжпарадигмального та міждисциплінарного діалогу як царини співтворчості, пошуку істини.

Міжпарадигмальний діалог збагачує перспективи дослідження й аналізу даних, розширює простір перетинання психології з різними культурними галузями, можливості збагачення новими ідеями. Діалог вимагає знаходження загальних координат, що дають змогу співвіднести поняттєві конструкти різних напрямів і шкіл. Відтак необхідним є забезпечення «не лише мотиваційної, а й інструментальної готовності до методологічного діалогу» (Г.О. Балл [1, с. 187]), тобто розроблення й удосконалення механізмів (зокрема логічного інструментарію) інтеграційного діалогу на всіх рівнях сучасного психологічного знання та між психологією й іншими галузями пізнання й культури.

Отже, перспективою подальших досліджень є більш докладне й ґрунтовне моделювання власне *логічного* плану діалогічної взаємодії альтернативних психологічних підходів як сутнісної форми їх взаєморозвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). Житомир : ПП «Рута», Волинь, 2006. 232 с.
2. Балл Г.А. Психология в раціогуманистической перспективе: избранные работы. Киев : Основа, 2006. 408 с.
3. Балл Г.О. Раціогуманистична орієнтація в методології людинознавства. Київ : Видавництво ПП «СКД», 2017. 300 с.
4. Балл Г.О. Раціогуманистична орієнтація в опрацюванні категорії особистості в психології. *Актуальні проблеми психології*. Вип. 4. Київ, 2011. Т. 11 : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Ч. 1. С. 10–20.
5. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров. *Собр. соч.* : в 7 т. Москва : Русские словари, 1996. Т. 5. С. 159–206.
6. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век. Москва : Политиздат, 1991. 290 с.
7. Библер В.С. На гранях логики культуры: Книга избранных очерков. Москва : Русское феноменологическое общество, 1997. 423 с.
8. Василюк Ф.Е. Переживание и молитва (опыт общепсихологического исследования). Москва : Смысл, 2005. 191 с.
9. Гуманистична психологія: Антологія / упоряд. Р. Трач і Г. Балл. Київ : Пульсари, 2005. Т. 2 : Психологія і духовність. 120 с.

10. Кучинский Г.М. М.М. Бахтин и феноменологический метод исследования личности. *Методология и история психологии*. 2006. Т. 1. Вып. 1. С. 151–163.
11. Рибалка В. Психологічна теорія особистості Г.О. Балла. *Психологія і суспільство*. 2017. № 2. С. 104–118.
12. Янчук В.А. Постмодернистский, социокультурно-интердетерминистский диалогизм как перспектива позиционирования в предмете психологии. *Методология и история психологии*. 2006. Т. 1. Вып. 1. С. 193–206.
13. Янчук В. Социокультурно-интердетерминистская диалогическая метатеория интеграции психологического знания. *От истоков к современности: 130 лет Московскому психологическому обществу: материалы юбилейной конференции*. Москва, 2017. Т. 6. С. 297–331.
14. Янчук В. Культурно-диалогический интердетерминистский метаподход к анализу психологической феноменологии: теоретико-прикладные возможности. *Теоретичні дослідження у психології: монографія*. Харків, 2018. Т. IV. С. 21–82.
15. Agger B. Critical theory, poststructuralism, postmodernism: Their sociological relevance. *Annual Review of Sociology*. 1991. Vol. 7. P. 105–131.
16. Healy P. Toward an integrative, pluralistic psychology: On the hermeneutico-dialogical conditions of the possibility for overcoming fragmentation. *New Ideas in Psychology*. 2012. Vol. 30. P. 271–280.
17. Meiser T. Much Pain, Little Gain? Paradigm-Specific Models and Methods in Experimental Psychology. *Perspectives on Psychological Science*. 2011. Vol. 6 (2). P. 183–191.
18. Mininni G. The Method of Dialogue: Transaction Through Interaction. *IPBS: Integrative Psychological & Behavioral Science*. 2010. Vol. 44 (1). P. 23–29.
19. Salgado J., Clegg J.W. Dialogism and the psyche: Bakhtin and contemporary psychology. *Culture & Psychology*. 2011. Vol. 17 (4). P. 421–440.